

Більше / менше

Роль інтелектуала в Україні та світі, сенс іронії, нацистський і комуністичний тоталітарні режими в зображенні Тадеуша Боровського і Ґустава Герлінґа-Ґрудзінського, Тарас Шевченко очима Григорія Грабовича, Іван Франко очима Ярослава Грицака, Леся Українка очима Оксани Забужко, Юрій Андрухович очима Карла-Йозефа Цумбрунна, але також Майдан і пореволюційна розгубленість, примирення з Польщею і війна з Росією, Крим і Донбас - ось неповний перелік тем, більшою чи меншою мірою заторкнутих у цій збірці. Інтелектуал, який у наші дні, після стількох історичних прикладів, словом чи ділом підтримує тоталітарний режим або сповідує тоталітарні ідеї, - це для мене якийсь нонсенс, *contradictio in adjecto*. Про біду можна собі уявити землероба, пролетаря чи там урку, який досі плакає ілюзії, що панування його нації, класу чи клану буде для нього вигідним. Але інтелектуал, який таврує ліберальну демократію, виступає тим самим проти «ринкової площі слова», тобто єдиного місця, де він вповні може бути вільним інтелектуалом, і накликає на свою голову котрийсь із тих режимів - байдуже, комуністичний, нацистський чи уркаганський, - за яких вільні інтелектуали зустрічаються хіба що у в'язницях. Ні, все-таки люди «простіші» рідко доходять до таких самогубчих фантазій. Принаймні якось мені не доводилося чути, щоб футболісти виступали проти стадіонів, сантехніки - проти унітазів чи кишенькові злодії - проти грошей. А інтелектуали проти підстав власного існування - потраплять.

Інші книги нашого видавництва:

Олександр Бойченко
АБИ КНИЖКА*

Олександр Бойченко
МОЇ СЕРЕД ЧУЖИХ

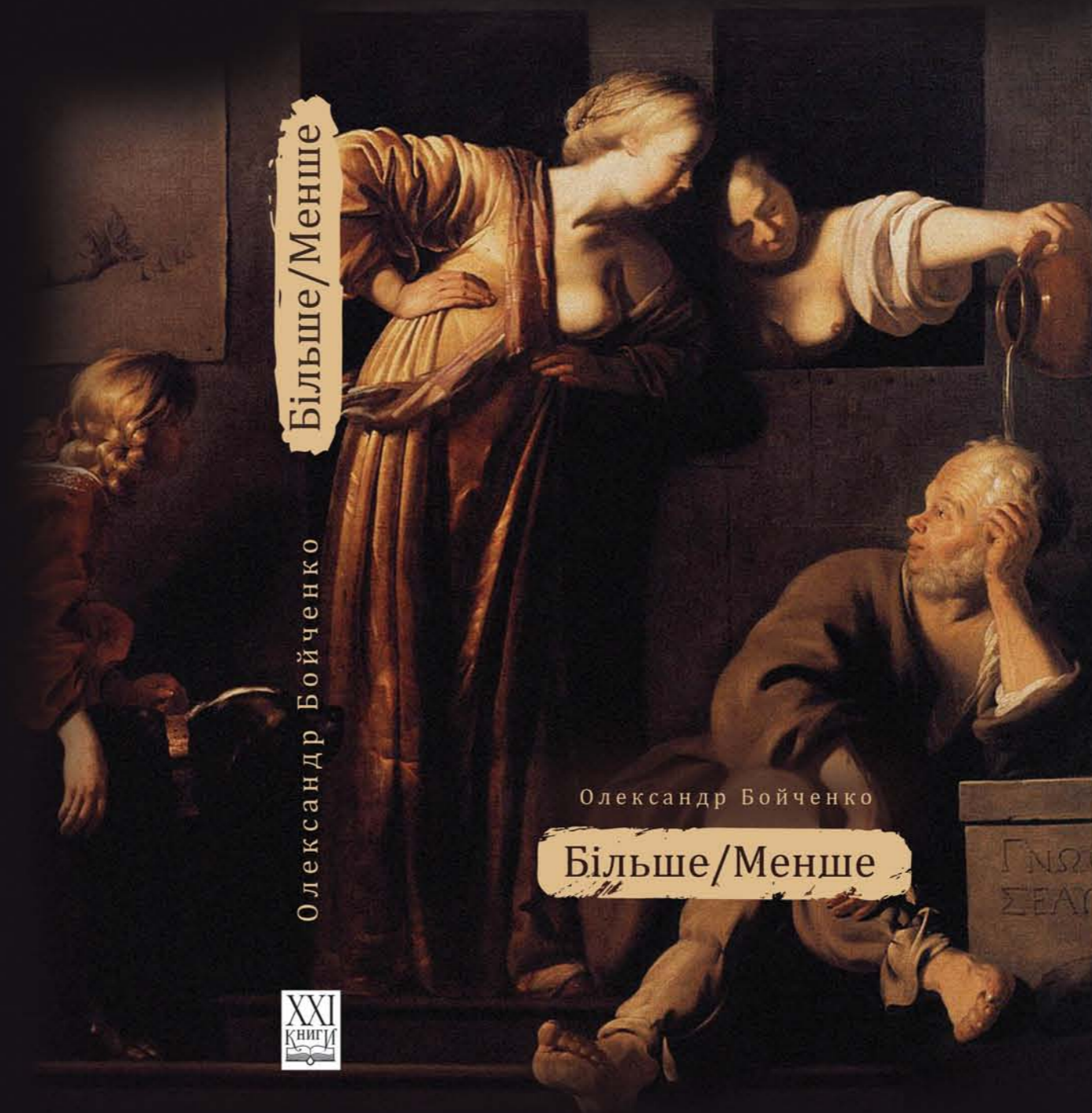
Тадеуш Боровський
У НАС, В АУШВІЦІ...

Ришард Капусцінський
ІМПЕРАТОР. ШАХІНШАХ

Інтелектуал, який у наші дні, після стількох історичних прикладів, словом чи ділом підтримує тоталітарний режим або сповідує тоталітарні ідеї, – це для мене якийсь нонсенс, *contradictio in adjecto*. Про біду можна собі уявити землероба, пролетаря чи там урку, який досі плакає ілюзії, що панування його нації, класу чи клану буде для нього вигідним. Але інтелектуал, який таврує ліберальну демократію, виступає тим самим проти «ринкової площі слова», тобто єдиного місця, де він вповні може бути вільним інтелектуалом, і накликає на свою голову котрийсь із тих режимів – байдуже, комуністичний, нацистський чи уркаганський, – за яких вільні інтелектуали зустрічаються хіба що у в'язницях. Ні, все-таки люди «простіші» рідко доходять до таких самогубчих фантазій. Принаймні якось мені не доводилося чути, щоб футболісти виступали проти стадіонів, сантехніки – проти унітазів чи кишенькові злодії – проти грошей. А інтелектуали проти підстав власного існування – потраплять.

Олександр Бойченко

Більше/Менше

Олександр Бойченко

Олександр Бойченко
Більше/Менше

Олександр Бойченко

(нар. 1970 р. у Чернівцях) – літературний критик, публіцист, перекладач. Тривазовий стипендіат програми міністра культури Польщі *Gaude Polonia*. Автор збірок есеїстики «Щось на кшталт Шатокуа», «Шатокуа плюс», «Аби книжка» та «Мої серед чужих». Із польської переклав збірку оповідань Тадеуша Боровського «У нас, в Аушвіці...», роман Даніеля Одді «Тартак», п'єси «Пісочниця» і «Перший раз» Міхала Вальчака, «Валіза» Малгожати Сікорської-Мішук, «Тикоцін» Павела Демірського і Міхала Задари, а також кілька десятків творів «малої форми» Марека Гласка, Лешека Колаковського, Юзефа Гена, Яна Гімільсбах, Ольги Токарчук, Анджея Стасюка та ін. З російської – роман Віктора Єрофєєва «Хороший Сталін» та повість Ігора Померанцева «Баскський собака».

Замовляй на books-xxi.com.ua

Олександр БОЙЧЕНКО

Більше/Менше

Чернівці
Книги – XXI
2015

ББК 83.3(0)5/6-8А/Я

Б 779

Бойченко Олександр

Більше/Менше. – Чернівці: Книги – XXI, 2015. – 200 с.

ISBN 978-617-614-083-2

Роль інтелектуала в Україні та світі, сенс іронії, нацистський і комуністичний тоталітарні режими в зображенні Тадеуша Боровського і Густава Герлінга-Грудзінського, Тарас Шевченко очима Григорія Грабовича, Іван Франко очима Ярослава Грицака, Леся Українка очима Оксани Забужко, Юрій Андрухович очима Карла-Йозефа Цумбруннена, але також Майдан і пореволюційна розгубленість, примирення з Польщею і війна з Росією, Крим і Донбас – ось неповний перелік тем, більшою чи меншою мірою заторкнутих у цій збірці.

ББК 83.3(0)5/6-8А/Я

Картина на обкладинці – Reyer van Blommendael. *Xantippe dousing Socrates.*

© Олександр Бойченко, 2015

© Книги – XXI, 2015

© Анна Стьопіна, 2015, *обкладинка*

Від автора

На своє виправдання можу сказати тільки, що ініціатором знову був не я. Подібно до всіх моїх попередніх книжок, «Б/М» постала винятково з вини видавця, то йому, якби раптом що, і висловлюйте претензії.

Місця перших публікацій найбільших (за обсягом) з-поміж зібраних тут текстів окремо вказані в примітках. Решта побачила, сказати б, світ на сайті zbruc.eu, в «Українському журналі», «Країні» та культурному додатку до газети «Молодий буковинець». Так чи сяк, а всі вони вже десь були оприлюднені, тож суто теоретично можна припустити, що знайдуться й читачі, яким купувати цю книжку немає жодного сенсу.

Якщо ж – на зло очікуванням – таких читачів виявиться забагато, то мрії видавця заробити на мені вкотре зазнають краху, винен у чому, знову ж таки, буду не я. Бо я його попереджав.

Токата і fuga для Скілли й Харибди*

У поточній свідомості пара смертельно небезпечних чудовиськ на ім'я Скілла й Харибда закріпилась як алегорія вибору між двома однаково великими варіантами зла. А це – якщо почитати Гомера – не так. Тобто так, вони обидві були злом, але не однаково великим. Бо Харибда затягувала в морську безодню корабель з усією командою і не залишала шансів на виживання нікому. Тим часом Скілла хапала кожною з шести своїх пащ по одній жертві, даючи можливість решті мандрівників проскочити неушкодженими. Тому-то Кіркея (у перекладі Бориса Тена) і радить Одіссеєві:

*Ближче до Скілли тримайся й повз неї жени якнайшвидше
Ти корабель свій, бо краще супутників шість загубити,
Аніж усіх заодно з кораблем їх утратити разом.*

* Перероблений з огляду на події останнього року фрагмент лекції «Між молотом і ковадлом», прочитаної 13 жовтня 2011 року в рамках проекту «Київська школа громадського врядування». З первісним варіантом тексту можна ознайомитися в часописі «Критика», рік XV, число 11-12.

Як бачимо, на відміну від пізніших інтелектуалок і тому подібних соборників, давні греки розуміли, що зло буває більшим, а буває й меншим. І що в ситуації, коли доводиться вибирати між утратою частини й утратою цілого, краще втратити частину, а не ціле, бо ціле й частина – це не одне й те саме. Знали трохи люди міру, вдаючись до інтелектуальних узагальнень. Оце така була токата, а зараз буде фуга.

Спостерігаючи за стрімким перетворенням російської інтелектуальної еліти на стадо жалюгідних холуїв Хуйла, мимоволі зловтішишся: туди, мовляв, їм і дорога. Не вміли запобігти приходу до влади кагебістського альфа-самця – то хай прямують тепер за ним до цивілізаційної прірви. І ще втішишся по-доброму: не все, мовляв, аж так погано – на їхньому тлі – в нашому домі. Все-таки ми – на їхньому азійському тлі – більше схожі на Європу.

А тоді трохи охолонеш і починаєш думати про менш приємні речі. По-перше, думаєш: дім наш – попри багаторічні соборницькі мантри – безнадійно поділений. По-друге, згадуєш – не надто, щоправда, численних – українських інтелектуалів (від ідейного антиліберала Дмитра Стуса до принципового пристосуванця Івана Драча), які не побридилися кілька років тому гуманітарно повсідатися на підставлених режимом Януковича стільцях. А якби їхній тупий предмет у лютому 2014-го не втік, а навпаки – розігнав Майдан, «продавив» драконівські закони і залишився на другий президентський термін? Чи ж не знайшлося б серед нас достатньо охочих – тою чи іншою мірою, з тих чи інших поважних причин – інтегруватися в систему влади енакіївського шапкокрада?

Нарешті, по-третє, думаєш про найсумніше. Про те, що й опонети (справжні чи вдавані – то вже окреме питання) нещодавньої біло-блакитної пошесті теж далеко не завжди є прихильниками, грубо кажучи, демократичних цінностей. А декотрі – у разі здобуття ними влади – можуть становити значно більшу загрозу для вільних інтелектуальних дискусій, ніж Янукович. Хоча б тому, що Янукович був банальним

безідейним злодієм, а ці декотрі є ідейними носіями тоталітарного світогляду.

Про кого мова? Наприклад, про «свободівця» Юрія Михальчишина, який восени 2011 року заявив: «Коли ми з вами підемо до перемоги, у нас в тилу не повинно бути ліберастів, толерастів, ідеологічної аґентури ворога. Коли ми підемо у свій ідеологічний похід, в нашому тилу не повинно бути грицаків, андруховичів, мариновичів та іншої клістирної інтелігенції». Певно, так би воно все й виглядало, проте за результатами останніх парламентських виборів партія «Свобода» пішла у своєму поході не зовсім туди, куди збиралася. Відтак її ідеологічну нішу намагається сьогодні зайняти «Правий Сектор», який – окрім усього іншого – неложними устами Петра Іванишина закликав українську інтелігенцію до відповідальності і дав зрозуміти, що не потерпить усіякого лібералізму, космополітизму, постмодернізму та сепаратизму загалом і творчості Юрія Андруховича зокрема.

Про сепаратизм – наприкінці. А наразі можете мене запитати: який узагалі стосунок до розмови про інтелектуалів мають такі лабораторно чисті ідеологічні екземпляри, як Михальчишин з Іванишином? Будете сміятися, але – мають. Тільки для початку треба визначитися, хто це такі – інтелектуали.

Безперечно, можливі й цілком інакші дефініції, але я тут дотримуватимусь тієї, яку запропонував Лешек Колаковський в есеї, що так і називається: «Інтелектуали». Отже, Колаковському йдеться не про всіх, «чия праця пов'язана зі словом, а лише тих, у чийй діяльності слово перетворюється на силу творчу (а значить, і руйнівну), хто не просто як посередник переказує слова, а використовує їх, щоб накидати іншим людям якесь особливе світосприйняття і в такий спосіб творити новий світ... Інтелектуал, по суті, не є ані дослідником, ані відкривачем. Його претензії простягаються далі: він послуговується словом, щоб запропонувати власну інтерпретацію світу, і хоче не лише переказувати

правду, а й творити її. Він не стоїть на сторожі слова, а продукує його».

Таким чином, інтелектуал у розумінні Колаковського зовсім не обов'язково має бути людиною із захмарним IQ чи блискучою освітою. Також (Колаковський прямо про це говорить) інтелектуалами не є представники визначених «інтелектуальних» професій, як от священики, учителі чи вчені. Тобто не є, якщо не виходять за межі своїх безпосередніх професійних обов'язків – зберігання в ритуалі священних текстів, передавання знань і дослідження так званої реальної дійсності. Але можуть бути, якщо почнуть продукувати нові образи світу і нав'язувати їх іншим людям. Своєю чергою продукувати і нав'язувати вони можуть більш або менш успішно, сумлінно або по-шахрайськи, мудро або по-дурному. Так само те, що вони нав'язують, може бути рятівним для спільноти, а може й згубним. Одне слово, назвати когось інтелектуалом не означає ні похвалити цю людину, ні розкритикувати, а означає вказати на спосіб її поведінки зі словом як інструментом впливу на більшу групу людей.

Наскільки вдається розгледіти, першим відомим європейським інтелектуалом, який цілком підпадає під визначення Колаковського, був Сократ. А другим – його учень і в нашому контексті антипод Платон. Запропоновані ними дві моделі поведінки інтелектуала, попри всі новіші варіації і взаємодоповнення, здається, залишаються чинними донині. Перша – сократівська – модель має більш-менш такий вигляд: інтелектуал не знає істини, але в запеклих дискусіях намагається її знайти і сформулювати; відповідно, понад усе він цінує свободу творчого пошуку і не визнає над собою влади, яка би цю свободу обмежувала; питання власного впливу на інших людей він відкладає на майбутнє, сподіваючись, що істина рано чи пізно знайде собі дорогу до свідомості мас. Друга – платонівська – модель є протилежною: інтелектуал вважає, що істиною він уже володіє; відповідно, головним його завданням виявляється навер-

нення мас у свою віру; зазвичай найпростішим способом досягнення такої мети є використання владного ресурсу, тож інтелектуал – як йому ввижається, не заради себе, а заради втілення істини в життя – сам намагається стати частиною влади.

Не зупиняюся на моральній оцінці обох цих моделей. А втім, чому не зупиняюся? Можу й зупинитися: з морального погляду перша модель видається мені шляхетною, а друга – огидною. Але погляньмо на них суто професійним оком і запитаймо себе: хто – Сократ чи Платон – гнав, так би мовити, свій корабель ближче до Скілли, себто до меншого зла? Хто з них виграв? За звичними людськими мірками – важко сказати, радше можна зарахувати їм нічию. Бо, з одного боку, Сократа засудили до смерті, а Платона ні. З другого – Сократа засудили у досить похилому віці, і він, за всіма античними джерелами, не надто з цього приводу сумував; тоді як Платон зазнав кількох болісних принижень аж до побиття і продажу в рабство. Це – за звичними мірками. А за мірками інтелектуальними безумовну перемогу – в моєму розумінні – здобув Сократ. І ось чому.

Звівши, за хрестоматійним висловом Цицерона, філософію з небес на землю, Сократ пішов з нею в народ. Дослівно кажучи, виніс її на ринок і почав пропонувати перехожим. Закладав він при цьому основи платонівського «об'єктивного ідеалізму» чи, згідно з Ксенофонтом, більше переймався проблемами догляду за кіньми й оптимізацією сільського господарства – це для нас не дуже важливо. Важливіше – що Сократ на повен голос засумнівався в надійності всіх без винятку підвалин, на яких його наївні співвітчизники будували свої системи знань і уявлень. І це, як на мене, є основна риса справжнього інтелектуала: не брати на віру жодної нібито священної аксіоми, не вважати недоторканною жодну «вічну» істину – стосуватиметься вона народу, його міфології чи, приміром, приналежності півострова Пелопоннес до складу соборної Греції.

Афіняни, слід віддати їм належне, кілька десятиліть терпіли знуцання Сократа і засудили його лише після серії програних тій-таки пелопоннеській Спарті воєн: треба ж їм було знайти цапа-відбувайла за цілу низку невдач. І що цікаво: вони хотіли вчинити з ним саме як із тим біблійним цапом – навантажити колективними гріхами й вигнати за межі поліса. Але Сократ укотре продемонстрував характер і своєю викличною поведінкою на суді змусив збентежених суддів оголосити йому смертний вирок.

Гегель, як знаємо, назвав цю подію «всесвітньо-історичною трагедією». І правильно назвав. Бо трагедія – це не конфлікт істини з брехнею, а конфлікт двох істин, які не можуть співіснувати разом. Афіняни мали свою традиційну рацію, засуджуючи Сократа, який справді підривав віру в старих богів і розумово «розбещував» молодь, за що його так пристрасно ненавидів консерватор Аристофан. Але й Сократ мав свою – модерну задовго до «проекту Модерну» – рацію, адже, відчувши силу власного розуму і відкривши в собі голос індивідуального сумління, більше не міг підкорятися до-рефлексивній колективній моралі і вдавати, наче свято вірить у вигадані дідами-прадідами натовпи чудернацьких і часто далеких від принципу калокагатії богів. Коротше кажучи, афіняни мусили засудити Сократа – і засудили. Сократ мусив загинути – і загинув. А однак не афіняни перемогли Сократа, а він їх, бо не Сократ зробив те, до чого вони його схияли, а афінянам, як і решті Європи, у підсумку довелося навчитися мислити його категоріями. Був це початок прогресу чи – як вважав Ніцше – декадансу, але ціла західноєвропейська філософія значною мірою є нащадком сократівського перевороту у способі сприйняття людиною себе і світу. Ну а сам Сократ, за словами К'єркегора, увійшов в історію як «перший інтелектуальний герой», тобто людина, що вперше віддала життя не за землю, майно чи родину, а за власні світоглядні переконання.

Однак це ми тепер, з історичної перспективи, знаємо про перемогу Сократа. Натомість його безутішному учне-

ві Платону так, звичайно, не здавалося, а здавалося прямо навпаки. Якими ще там шляхами піде європейська думка через дві тисячі років – цього Платон бачити не міг. Зате він бачив перед собою темну масу, яка вбила його коханого вчителя. «Оце така ваша демократія, – міг думати Платон. – Десятиліттями розмовляєш з вами як з людьми, переко-нуєш, осяваєш світлом розуму запліснявілі печери ваших душ – і яку подяку за це від вас маєш? Чашу товченої цику-ти? Ноги моєї більше на вашій агорі не буде».

Так чи лише приблизно так він думав, але смерть Сокра-та назавжди розчарувала Платона в демократії і скерувала його мрії у протилежний бік. Філософ на троні – ось про яку модель управління державою почав мріяти Платон. І логіку цих його мрій, враховуючи відсутність історичного досвіду, легко зрозуміти. Доки ще ремісники, торговці й матроси перечитають дев'ять тетралогій платонівських діалогів, доки вони просякнуть ідеальною красою, справедливістю, бла-гом та бодай елементарною відповідальністю за державу – то це ж нічийого життя не вистачить. Чи не ефективніше в такому разі знайти десь неподалік якогось не надто кро-вожерного монарха і спробувати його просвітити? А вже освічений монарх, маючи в руках усю повноту влади, зму-сить свій народ працювати й відпочивати по-розумному.

І тут починаються дві мої улюблені історії з життя Плато-на – історії про його спроби повернути на шлях істинний двох Діонісіїв Сиракузьких. У результаті перший продав його в рабство, ще й в'їдливо висміяв, мовляв, ти ж філо-соф, людина справедлива, а справедлива людина, за твоїми ж словами, ніде не зазнає шкоди, хоч би й у рабстві. Другий начебто натовк Платонові писок, а якщо й не натовк, то все одно принизив і змусив його публічно каятися. (Чи ж не модель для новіших часів? Хочеш бенкетувати з диктато-ром – готуйся до покаючих листів і каторжних робіт). Ось так державотворчі ініціативи Платона з тріском провали-лися. І дякувати Зевсу, що провалилися, бо якби він втілюв у дійсність свою «ідеальну державу», то людство задово

до Сталіна з Гітлером довідалося б, що таке ГУЛАГ і Аушвіц-Біркенау.

Які попередні висновки можна зробити зі сказаного? Дивовижно, що Лешек Колаковський в есеї «Інтелектуали» ніде не протиставляє Сократа й Платона, але закінчує він свій текст так: «Врешті-решт, ринкова площа слова з усіма її небезпеками є для них (інтелектуалів. – О.Б.) доречнішим місцем, аніж королівський двір». Гадаю, і так зрозуміло, але уточню: називаючи Сократа переможцем, а Платона переможеним, я аж ніяк не маю на увазі загального балансу їхньої інтелектуальної діяльності (як на те, без діалогів Платона ми й про Сократа не дуже би мали що сказати). Я лише звертаю увагу на очевидний факт: «ринкова площа слова» з її дискусіями і вільноконкурентною боротьбою ідей була і місцем формування Сократа як інтелектуала, і місцем його інтелектуальних перемог. Тим часом Платон, наймогутніший інтелект свого часу, щойно наближався до «Харибди королівського двору» – відразу зазнавав найпринизливіших поразок. Це міг би бути добрий урок для інтелектуалів усіх наступних епох, якби лише інтелектуали захотіли його вивчити.

І ще одне уточнення. Звичайно, історія знає приклади, коли «королівські двори» – від Октавіана Августа до Людвіга Баварського – сприяли розквіту культури, а інтелектуали при цих дворах – від Вергілія до Ваґнера – ставали такими впливовими, аж часом занадто. А все ж, на мій смак, ситуація такого інтелектуала-захребетника, чий вплив на маси залежить від примх благодійника-монарха, також є вельми принизливою.

Ну і вже геть катастрофічно виглядає становище інтелектуалів за тоталітарних режимів. У певному сенсі режимам цим інтелектуали потрібні – для легітимізації свого правління, для демонстрації масам: бачите, на нашому боці є такі-то й такі філософи, поети і навіть члени громадських рад. Та водночас – саме як інтелектуали – вони тоталітарним режимам не потрібні, бо інтелектуали зі своїми творчо-

руйнівними словами підривають режими зсередини. Тобто все, що потрібно тоталітарному режимові – це перетягнути інтелектуала на свій бік, але лише задля того, щоб перетворити його з інтелектуала на холуя. І тут перед інтелектуалом постає все та ж «дилема Скілли й Харибди». Як інтелектуал він хоче бути почутим. В умовах сякої-такої ліберальної демократії він може бути почутим на «ринковій площі слова», сам вирішуючи, які свої ідеї оприлюднювати і в який спосіб це робити. Натомість в умовах тоталітаризму право голосу йому надає винятково режим. Тільки, надаючи право голосу, режим вкладає в уста інтелектуала й відповідні слова. І залишається інтелектуалові або говорити голосно, але не те, що він думає, або думати як йому подобається, але мовчки. Втім, на певному етапі режимові й мовчанки стає замало: назвався нашим – оспівуй.

Звісно, такого тотального контролю режими на кшталт комуністичного чи націонал-соціалістичного досягають не відразу. Попервах їхнім головним завданням є закріпитися. Не буду переповідати тут історію українського «розстріляного відродження». Досить нагадати, що більшовицьку владу встановили в Україні не лише багнети Муравйова, а й пера надмірно великої кількості талановитих українських інтелектуалів із найяскравішим Миколою Хвильовим на чолі. І з'ясовували ці інтелектуали між собою, хто з них більше відданий справі комунізму, доки не набридли товаришу Сталіну всі гамузом.

Випадок Хвильового взагалі дуже показовий. Певно, небагато було на світі таких ідейних комуністів і полум'яних революціонерів, як він. І вже точно Хвильовий був більшим комуністом і революціонером за Сталіна. Тільки він був ще й інтелектуалом, умів мислити критично і прагнув не просто встановлення режиму, а схрещення комуністичної теорії з практикою життя. І цього вистачило, щоб заробити собі ярлик контрреволюціонера й буржуазного націоналіста, що було, звичайно, повним абсурдом. Як і той факт, що, за словами Григорія Грабовича, Хвильового в СССР

«паплюжили найдужче... безперечно більше, ніж відверто визнаного ворога-націоналіста Донцова». Проте абсурдно все це виглядає лише з погляду нормального суспільства. А з погляду тоталітарного режиму в цьому є своя логіка. Адже для тоталітарного режиму, який увійшов у повноту сили, відверті вороги менш небезпечні, ніж відверті друзі, які хочуть цей режим покращити, тоді як режим прагне не покращень, а консервації й беззастережного послуху. У часи становлення режим ще може стерпіти і Хвильового, і раннього Тичину. У часи «розквіту» режимові навіть стає замало, щоб його хвалили: режим вимагає, щоб його хвалили саме так, як він накаже себе хвалити. Хто зуміє – перетворюється на пізнього Тичину, хто не зуміє – залишається навічно молодим Хвильовим.

Трохи м'якше, але типологічно подібне поневолення інтелектуалів відбувалося після 2-ї світової війни у країнах «народної демократії». Зокрема – у Польщі. І знову ж, не переповідатиму вам «Поневолений розум» Чеслава Мілоша. Але, знову ж, нагадаю одну деталь. Читач цієї книги краще зрозуміє задум автора, якщо пам'ятатиме, що вжите в оригіналі слово *zniewolony* означає не лише «поневолений», але також, з одного боку, «звablений» і «змушений» до чогось, з другого ж – архаїчного – «згвалтований». Сам Мілош розповідав, що початково назва зазвучала в його голові англійською – *The Captive Mind*, після чого знайшовся польський відповідник. Причому, Мілош наголосив, що, крім «поневолення» і навіть перед «поневоленням», йому йшлося про лагідніше *zniewolenie* як ефект, спричинений, скажімо, зверненою до нас усмішкою.

За епіграф до своєї книги Мілош узяв слова старого підкарпатського єврея: «Якщо двоє сперечаються, і один із них має надійних 55 відсотків рації, це дуже добре, і нема чого шарпатися. А хто має 60 відсотків рації? Це чудово, це велике щастя, і хай дякує Господу Богу». Натомість 75 відсотків, на думку старого єврея, уже викликають підозру. Якщо ж хтось твердить, що він має рацію на всі 100 відсотків, то

перед вами – «паскудний гвалтівник, страшний грабіжник і найбільший мерзотник». Не знаю, чи звернув на це увагу сам Мілош, але його книга розповідає зокрема й про те, як тоталітарний режим, почавши з малого і нібито погоджуючись на якихось 55 відсотків, поступово захоплює все нові й нові території в поневоленому розумі інтелектуала, аж доки запрагне всіх 100 відсотків. Так, влада – хай би й всуціль сформована з «гвалтівників, грабіжників і мерзотників» – завжди потребує бодай мінімального інтелектуального забезпечення, тому спочатку вона спокусливо усміхається до інтелектуалів, і лише звабивши, поневолює їх і починає гвалтувати як слід.

І власне тому інтелектуал, який у наші дні, після стількох історичних прикладів, словом чи ділом підтримує тоталітарний режим або сповідує тоталітарні ідеї, – це для мене якийсь нонсенс, *contradictio in adjecto*. Про біду можна собі уявити землероба, пролетаря чи там урку, який досі плекає ілюзії, що панування його нації, класу чи клану буде для нього вигідним. Але інтелектуал, який таврує ліберальну демократію, виступає тим самим проти «ринкової площі слова», тобто єдиного місця, де він вповні може бути вільним інтелектуалом, і накликає на свою голову котрийсь із тих режимів – байдуже, комуністичний, нацистський чи уркаганський, – за яких вільні інтелектуали зустрічаються хіба що у в'язницях. Ні, все-таки люди «простіші» рідко доходять до таких самогубчих фантазій. Принаймні якимось мені не доводилося чути, щоб футболісти виступали проти стадіонів, сантехніки – проти унітазів чи кишенькові злодії – проти грошей. А інтелектуали проти підстав власного існування – потраплять.

Чи варто на цьому тлі дивуватися загальносвітовому падінню довіри до інтелектуалів? Комунізм, фашизм, нацизм – це ж усе справа їхніх рук, чи то пак голів. Лише протягом останнього століття інтелектуали так часто демонстрували політичну сліпоту і так наполегливо вигадували та поширювали ідеології, які мали забезпечити покращен-

ня життя вже сьогодні, а на практиці призводили до масових кровопролиттів завтра, що маси врешті-решт, з інстинкту самозбереження, просто перестали їх слухати. І це в Європі. Що вже говорити про Україну нашу радянську, де на одного Василя Стуса завжди припадало по цілій спілці інтелектуальних протитутоток?

Сказане не означає, ніби в сучасній Україні немає інтелектуалів, гідних дефініції Колаковського і вартих того, щоб до них дослухатися. Не кажу – погоджуватися, кажу – дослухатися. Є, і то чимало. Згадати хоча б таких картографічних опонентів, як Микола Рябчук і Ярослав Грицак. Але яким є їхній вплив на українське суспільство? Близьким до нуля. Згадуючи товариша Леніна, «страшно далекі вони від народу». Причому – обоє, хоча, наскільки я розумію, Рябчук цим фактом не вельми переймається, а Грицак раз у раз докладає зусиль, щоб достукатися до «пересічних громадян». Та ба: марно.

Схоже відтак, що єдиний на сьогодні спосіб дати інтелектуалові про себе знати ширшим верствам населення – це опинитися в центрі скандалу. Не найпривабливіший, треба сказати, шоу-бізнесовий спосіб, але іноді мета виправдовує засоби. Зрештою, подібне траплялося і в давнину, адже суд над Сократом теж був подією скандальною, а все ж передусім завдяки їй філософ досі тримається у топ-десятці моральних авторитетів людства.

Інша справа – що інтелектуал може й не прагнути скандалу, а все одно його спричинити. І власне тут – на обіцяне сепаратистське закінчення – доречно буде повернутися до зробленої на зорі владарювання межигірського урки «кримсько-донбаської заяви» Юрія Андруховича. Чому такого скандалу не викликав той-таки, наприклад, Микола Рябчук, який роками присвячував цілі (і дуже переконливі) книжки темі «двох Україн»? Бо накладі розумних книжок в Україні відомо які, тож до скандальних верств читачів ці книжки не доходять. Тоді як фразу з інтерв'ю Андруховича розтиражували мас-медіа – і здійняли хвилю праведного

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ